

WYBRANE DEFINICJE ZDOLNOŚCI, UZDOLNIEŃ, TALENTU

1. Uzdolnieni i utalentowani z Raportu Marlanda.

Uzdolnionymi i utalentowanymi nazywamy dzieci, o których mówi się, że dzięki wybitnym zdolnościom są w stanie wykazać się zaawansowanymi dokonaniem. Są to dzieci wykazujące się osiągnięciami i/lub potencjalnymi zdolnościami w jednej lub kilku dziedzinach, takich jak:

- ogólne zdolności umysłowe
- specyficzne umiejętności w głównych przedmiotach szkolnych
- zdolności przywódcze
- sztuki plastyczne i wykonawcze
- zdolności psychomotoryczne.

2. Pojęcia dotyczące uczniów zdolnych (za J.P Guiford, P. Torrance):

- **uzdolnienia** posiadają dzieci, które przejawiają możliwości zaawansowanych dokonań w dziedzinie umysłowej, twórczej, artystycznej, w zakresie zdolności przywódczych czy poszczególnych przedmiotów nauczania i które w celu pełnego rozwinięcia tych możliwości wymagają usług lub zajęć nie dostarczanych przez standardową szkołę,¹
- **twórczość** jest istotnym składnikiem uzdolnienia.
- **ten uczeń uznawany jest za zdolnego**, który ma wysokie osiągnięcia. Uczeń szczególnie zdolny to ten, który ma możliwość dojść do wybitnych osiągnięć w danej dziedzinie,
- zdarzają się także uczniowie **uzdolnieni wszechstronnie**. Można zatem wyróżnić uczniów uzdolnionych kierunkowo oraz uczniów uzdolnionych wszechstronnie.²

Wyróżnić można zdolności kierunkowe: poznawcze, techniczne, artystyczne, sportowe, twórcze...

3. Zdolności i uzdolnienia według J.S. Renzulliniego

- Zdolność i twórczość oraz zaangażowanie zadaniowe to osiowe składniki uzdolnienia.
- **uzdolnienia**: posiadają osoby osiągające uznanie z powodu wyjątkowych osiągnięć i twórczych dokonań. Posiadają ponadprzeciętne, choć niekoniecznie najwyższe zdolności ogólne, zaangażowanie zadaniowe i twórczość.

Definicję Renzulliniego przyjęło wielu specjalistów, uznali oni, że:

- zdolności ogólne,
- zdolności twórcze
- oraz zaangażowanie zadaniowe

¹ P.L 97-35, Ustawa o konsolidacji i doskonaleniu edukacji, 1981.

² Biblioteczka reformy, Sylwetka ucznia zdolnego, MEN o uczniu zdolnym, 1999.

to podstawa w dobieraniu uczniów do programów kształcenia uzdolnień.

Przyjęcie definicji dotyczącej ucznia zdolnego pomaga w planowaniu dla niego programu, budowaniu modelu programu potrójnie wzbogacającego, który wykorzystuje i pobudza rozwój zdolności, twórczości i zaangażowania zadaniowego.

4. O zdolnościach - Jensen Bloom

Bloom twierdzi, że kluczowym czynnikiem sukcesu jest środowisko stworzone przez rodziców i nauczycieli. Wielu ludzi zdolnych może mieć porównywalne zdolności do osób, które osiągnęły sukcesy, ale brak wsparcia, zachęty, wysokich oczekiwań i doskonałego nauczania sprawiają, że ich zdolności nie mogą być urzeczywistnione. Zmodyfikowane programy dla uczniów zdolnych powinny „wzbudzić ich motywację wewnętrzną i zredukować konflikty między wewnętrznymi potrzebami akceptacji, sukcesu i sensownego uczenia się a zewnętrznymi warunkami klasy szkolnej”.

5. Identyfikacja ucznia zdolnego według Marii Tyszkowej

„...o uczniach zdolnych mówimy w odniesieniu do jednostek przejawiających wysoki poziom zdolności ogólnych (inteligencji) lub posiadających określoną zdolność specjalną w sferze działalności umysłowej”.³

6. Rozumienie zdolności według E. Gondzika

Uczeń wybitnie zdolny wg E. Gondzika obejmuje poza wysoką inteligencją m.in. możliwości i wyobraźnię twórczą, łatwość uczenia się oraz szerokie zainteresowania, samokrytycyzm, pracowitość.⁴

7. Zdolności według W. Szewczuka

W. Szewczuk wiąże zdolności z całokształtem życia psychicznego, z motywacją osobowościową, z procesami poznawczymi i inteligencją; utożsamia je również z działaniem. Zdolności istnieją tam, gdzie stopień sprawności wykonywania działania jest wyższy od średniego.

8. Definicja zdolności według J. Reykowskiego

Zdolności, zdaniem J. Reykowskiego, są to warunki wewnętrzne, dzięki którym ludzie zaangażowani, a więc o tej samej motywacji i jednakowo przygotowani, opanowują daną działalność niejednakowo szybko, a poziom osiągniętych przez nich rezultatów jest różny. O tych, którzy opanowują określoną działalność lepiej, można powiedzieć, że mają wyższe zdolności w danej dziedzinie.

9. Określenie zdolności według:

³ Encyklopedia pedagogiczna pod red. W. Pomykały.

⁴ Pedagogika specjalna pod red. W. Dykcika.

- **S. Gertsmanna**

S. Gertsmann określa zdolności jako zespół czynników organicznych i związane z nimi funkcjonowanie właściwości psychicznych umożliwiających szczególnie sprawne wykonanie różnorodnych czynności i bardziej skomplikowanych działań.

- **W. Okonia**

W. Okoń uważa, że zdolność przejawia się w łatwości, szybkości i niezawodności potwierdzenia i przetwarzania informacji, umiejętności podejmowania decyzji oraz w skutecznym samodzielnym i twórczym działaniu.

- **C. Nosala**

C. Nosal utożsamia zdolności z dyspozycjami poznawczymi. Obok zdolności ogólnych wymienia zdolności specjalne. Zdolności ogólne, według autora, to dyspozycje globalne, odnoszące się do umysłu jako całości. Natomiast drugie - lokalne - są układami wyspecjalizowanymi w odbiorze i przetwarzaniu określonego rodzaju bodźców.

- **Ryszardy Ewy Bernackiej**

Wieloznaczność zdolności

Zdolności w literaturze psychologicznej pojawiają się w co najmniej czterech ujęciach:

→ **pierwsze** ujęcie dotyczy aspektu poziomu sprawności funkcjonowania jednostek w porównywalnych sytuacjach, bez poszukiwania przyczyny różnic między ludźmi, w tym:

- a) zdolność bywa ujmowana jako synonim sprawności i szybkości w działaniu - jeśli np. jedna dziewczynka w odróżnieniu od drugiej szybciej i lepiej buduje zamek z klocków, to o tej pierwszej mogę powiedzieć, że jest bardziej zdolna w tej dziedzinie działalności,
- b) zdolność bywa ujmowana jako większa (lepiej) pojemność niektórych procesów poznawczych, np. jeden uczeń zapamiętuje więcej informacji z lekcji niż drugi - w zakresie pamięci ten pierwszy uczeń jest więc bardziej zdolny od drugiego,
- c) zdolność bywa kojarzona z wyższą jakością, głębokością i rozległością operacji intelektualnych, np. jeden uczeń rozwiązuje szybciej i poprawniej zadanie z matematyki od drugiego.

→ **drugie** ujęcie dotyczy możliwości wykonania czegoś przez jednostkę, w tym:

- a) zdolność może być rozumiana jako aktualna (tu i teraz) możliwość wykonania czegoś, np. potrafię narysować drzewo,
- b) zdolność może być rozumiana jako potencjalna możliwość nabycia umiejętności, której jednostka jeszcze nie posiada (to ujęcie rozwojowe zdolności), np. dziecko może nauczyć się czytać i pisać, chociaż w wieku 2 lat jeszcze tego nie potrafi,
- c) zdolność może być rozumiana jako maksymalny poziom osiągnięć (górny pułap), do którego może dojść jednostka, dzięki zadatkom wrodzonym,

w optymalnych warunkach i przy odpowiednim treningu, np. wiele dzieci uczy się w szkole muzycznej pierwszego stopnia, ale ich osiągnięcia są zróżnicowane i tylko niektóre kontynuują naukę w szkole muzycznej wyższego stopnia.

- **trzecie** ujęcie dotyczy aspektu instrumentalnego, w którym zdolności sprowadza się do względnie trwałych właściwości procesów poznawczych:
- a) jest to układ poznawczych właściwości jednostki stanowiących przyczynę niejednakowych rezultatów w uczeniu się i działaniu (kombinacja definicji 1b i 1c) w określonej dziedzinie, np. matematyce czy technice,
  - b) jest to iloraz inteligencji powyżej przeciętnej. Zgodnie z tym ujęciem zdolny jest uczeń, który ma łatwość przyswajania i wykorzystywania wiedzy w określonej sytuacji.
- **czwarte** ujęcie ujmuje zdolność jako właściwość złożoną i wielostronnie uwarunkowaną. W tym ujęciu zdolności są to indywidualne właściwości osobowości człowieka, które zapewniają zróżnicowane osiągnięcia w jakiejś dziedzinie. Inaczej mówiąc, za poziom osiągnięć człowieka są odpowiedzialne nie tylko jego lepsze właściwości procesów poznawczych i intelektualnych, ale też inne cechy osobowości człowieka, jak np. poziom odporności na stres, skłonność do ryzyka, ambicja, konsekwencja w dążeniu do celu pomimo przeciwności, wytrwałość i pracowitość.

Termin "zdolność" jest wieloznaczny, a przymiot "zdolny" można przypisać człowiekowi, który: potrafi wbić gwóźdź w ścianę; może nauczyć się gotować; ładnie rysuje; szybko uczy się tekstu na pamięć; radzi sobie z matematyką; uczęszcza do szkoły o wyraźnym profilu; w teście inteligencji uzyskał wynik powyżej przeciętnej; zazwyczaj ma dobre wyniki szkolne.

Prześledźmy wybrane ujęcia zdolności na prostym przykładzie. Człowiek potrafiący grać (zabrzdąkać) na pianinie posiada zdolność ogólną (aktualną). Człowiek może nauczyć się odtwarzać na pianinie prostą piosenkę - jest to zdolność ogólna potencjalna. Ludzie różnią się od siebie sposobem i poziomem wykonania prostego utworu muzycznego. Człowiek, który zrobi to lepiej (np. bezbłędnie, rytmicznie) jest zdolniejszy od innego człowieka, który zagrał tę samą prostą piosenkę gorzej. Ale są ludzie, którzy np. wykonują (odtworzą) złożone utwory muzyczne, malują obrazy, robią piękne swetry na drutach. W tym miejscu trzeba udzielić odpowiedzi na kolejne pytanie: *Co to jest uzdolnienie?*

Uzdolnienie jest to specyficzna konfiguracja zdolności ogólnych i specjalnych, umożliwiająca bardzo dobre wykonanie określonej, ukierunkowanej treściowo działalności.

Ludzie różnią się od siebie poziomem uzdolnień specjalnych i w konsekwencji osiągają niejednakowe efekty swojej pracy. **Autentyczne uzdolnienia w wielu kierunkach zdarzają się bardzo rzadko. Najczęściej spotyka się człowieka posiadającego uzdolnienia w jakiejś jednej dziedzinie aktywności. W związku z powyższym uzdolnienia precyzujemy jako specjalne, np. uzdolnienia muzyczne, techniczne, aktorskie, kulinarne.** Uczeń osiągający bardzo dobre oceny szkolne ze wszystkich przedmiotów jest więc uczniem zdolnym do uczenia się, a nie uzdolnionym. Uczeń, który posiada uzdolnienia np. matematyczne, zazwyczaj nie wykazuje innych uzdolnień, np. językowych czy plastycznych, co z reguły znajduje odzwierciedlenie w zróżnicowanych wynikach szkolnych. Uczeń uzdolniony osiąga bardzo dobre wyniki tylko w określonych przedmiotach, np. ścisłych i ma zazwyczaj "problemy" z przedmiotami humanistycznymi.

Zanim skoncentrujemy się na definicji talentu, warto zaznaczyć, że nie każda osoba uzdolniona może mieć talent, ale każda osoba z talentem musi być uzdolniona specjalnie. Pojęcie talent należałoby więc umiejscowić hierarchicznie wyżej niż uzdolnienie. Nasuwa się w tym miejscu istotne pytanie: Jak rozpoznać talent? Z jednej strony odpowiedź wydaje się prosta, ponieważ talent przejawia się w tych efektach działalności człowieka, które są twórcze. Aby dzieło można było określić terminem "twórcze", musi ono spełniać pewne kryteria. Według kryteriów najbardziej ogólnych, dzieło twórcze konstituuje kompilacja takich cech, jak: nowość, oryginalność, społeczna użyteczność i generatywność.

Oto krótka charakterystyka owych wyznaczników.

Ogólne kryteria dzieła twórczego

Nowy wytwór - chociaż nie ma rzeczy absolutnie nowych - zawiera zmianę i różni się od dotychczasowo istniejących podobnych wytworów. Oryginalność przypisuje się produktom, które nie powstały w wyniku naśladownictwa, wytworom niezwykłym, niestereotypowym, zaskakującym, ale adekwatnym do wymogów sytuacji, unikatowym oraz niepowtarzalnym. Z kolei wartościowy może być wytwór w znaczeniu estetycznym (poszukuje i tworzy piękno), poznawczym (ukazuje prawdę o świecie i człowieku oraz poszerza zakres wiedzy) i praktycznym (dąży do poprawy warunków życia ludzi, zaspokaja potrzeby człowieka w znacznie większym stopniu oraz pozwala mu na znacznie skuteczniejsze realizowanie zadań niż istniejący podobny wytwór). Generatywne dzieło posiada szczególną energię ideową, jest ponadczasowe, stanowi niewyczerpalny stymulator pomysłów w epokach następnym.

"Niezbędni" talentu

W psychologii pojawiły się próby ustalenia warunków mających duże znaczenie w kształtowaniu talentu. Wymienia się interakcję takich czynników, jak: **wysoki poziom uzdolnień specjalnych, iloraz inteligencji powyżej przeciętnej, wysoki poziom uzdolnień twórczych, odpowiednia struktura osobowości zabezpieczająca efektywność działania często wbrew przeciwnościom, aktywność własna, środowisko społeczne** sprzyjające rozwojowi uzdolnień oraz czynnik losowy (trochę szczęścia - znaleźć się we właściwym miejscu i czasie). Nie można więc o człowieku, który doskonale odtwarza (śpiewa) utwory powiedzieć, że ma talent, jest on bowiem uzdolniony odtwórczo. Ale jeśli sam skomponowałby piosenkę i bardzo dobrze ją wykonał, to wówczas można o nim powiedzieć, że ma talent. Zasadniczo więc pojęcie **talent odnosi się do ludzi, którzy mają określony dorobek twórczy.**

Kim jest geniusz?

To pojęcie jest zarezerwowane dla człowieka, którego dzieło okazało się przełomowe dla dalszego rozwoju i postępu cywilizacyjnego - w nauce, technice, kulturze, życiu społecznym. Geniusem np. w fizyce okazał się Einstein, w medycynie - Pasteur, w astronomii - Kopernik itd. Współcześnie prace i odkrycia takich ludzi honoruje się nagrodą Nobla.

Uzdolnienia specjalne

Ludzie nie rodzą się jednakowi - różnią się wzrostem, budową oraz układem nerwowym. Różnice w funkcjonowaniu układu nerwowego są podstawą rozwoju uzdolnień specjalnych i określa się je mianem **zadatków wrodzonych uzdolnień. Uzdolnienie jest wynikiem zbioru zdolności ogólnych i specjalnych; aby rozwinęły się np. uzdolnienia matematyczne, człowiek musi mieć kilka, a nawet kilkanaście zadatków wrodzonych.** Podkreślając znaczenie czynników wrodzonych, warto przy okazji wspomnieć o roli dziedziczenia zdolności i uzdolnień specjalnych. W większości wypadków wysoko uzdolnieni oboje rodzice (np. matematycznie) będą mieli, z dużym prawdopodobieństwem, wysoko uzdolnione matematycznie dziecko. Zaskakującym zjawiskiem jest tendencja do zanikania wysokich zdolności w którymś pokoleniu. Z kolei zróżnicowany poziom uzdolnień rodziców - jedno z rodziców nie posiada uzdolnień, a drugie posiada, lub np. matka posiada je na niskim poziomie, a ojciec na wysokim - stwarza szanse odziedziczenia przez dziecko uzdolnień, ale już na niższym poziomie. Pomimo tego, prawdopodobieństwo, iż kolejny potomek będzie uzdolniony, jest duże. Można wobec powyższego stwierdzić, że przeciętne uzdolnienia są przekazywane z pokolenia na pokolenie dłużej, zaś trwałość wysokich uzdolnień w każdym następnym pokoleniu jest coraz mniejsza.

Problematyka genezy uzdolnień jest jednak kwestią skomplikowaną, ponieważ wrodzone zadatki wpływają na rozwój uzdolnień, ale ich nie wyznaczają. Uzdolnienia precyzują się dopiero w wyniku indywidualnego rozwoju i pracy człowieka. Człowiek uzdolniony matematycznie nie zostanie wybitnym matematykiem tylko dzięki swoim wewnętrznym predyspozycjom, jeśli ich nie odkryje i nie będzie rozwijał, osoba obdarzona dobrym słuchem muzycznym (zdolność specjalna) nie rozwinie swych uzdolnień muzycznych bez innych zdolności specjalnych oraz ćwiczeń. Z kolei dziecko, które nie posiada wrodzonych zadatków muzycznych, nie rozwinie swych uzdolnień muzycznych, pomimo że zgodnie z wolą rodziców uczy się gry na instrumencie i interesuje muzyką. Czynniki zewnętrzne zawsze działają poprzez zadatki wewnętrzne i we wzajemnej interakcji. Po jednej stronie zależności jest człowiek (jego zdolności ogólne, uzdolnienia specjalne, uzdolnienia twórcze i osobowość), a po drugiej zewnętrzne wpływy środowiskowe (w tym rodzina, grupy rówieśnicze, szkoła), od których zależy wykrycie, aktywizowanie i rozwój uzdolnień.

Po ogólnych rozważaniach terminologicznych warto przyjrzeć się nieco bliżej zagadnieniu rozpoznawania dzieci uzdolnionych oraz kwestii pracy nauczyciela z uczniami uzdolnionymi.

Rozpoznawanie dzieci uzdolnionych

Ustalenie czy dziecko jest uzdolnione to zadanie trudne i wymagające rozpoczęcia w możliwie najwcześniejszym wieku. Nie można przy tym zapominać, że każde dziecko jest inne i powinno być traktowane z pełnym respektem dla swojej indywidualności.

Uzdolnienia u jednych rozwijać się mogą szybciej, u innych wolniej, a niestymulowane mogą po prostu zanikać. "Wyników" 5 latka nie można traktować jako punktu odniesienia do przewidywania osiągnięć w wieku dojrzałym, chociaż badania ujawniły, że wielu twórców osiągało wysokie wyniki w bardzo wczesnym okresie życia. Fryderyk Chopin w 8. roku życia skomponował Poloneza g-moll. W wieku przedszkolnym ujawniają się zazwyczaj uzdolnienia muzyczne, baletowe, językowe i matematyczne. Natomiast na ogół wszystkie dzieci w tym wieku mają uzdolnienia plastyczne, ale jest to raczej przejaw ogarniającej każde dziecko potrzeby ekspresji plastycznej. Jak wynika z badań prowadzonych na dzieciach polskich, między 11. a 16. rokiem życia pojawia się okres kryzysu rozwojowego w działalności plastycznej. Dlatego też badania o wartości prognostycznej mogą być prowadzone dopiero około 15-16. roku życia, kiedy to nieznaczna część młodzieży (około 3%) wykazuje się wysokimi uzdolnieniami plastycznymi i wysoką motywacją do tego rodzaju aktywności.

Wielu psychologów twierdzi, że nie ma jednego uniwersalnego modelu rozwoju uzdolnień, bowiem najważniejsza jest indywidualna "droga" rozwoju człowieka, przy czym osiągane rezultaty działania w jakiejś dziedzinie zmieniają się też w ciągu życia określonego twórcy. Oto zestawienie średnich wieku, w których pojawiają się najwybitniejsze osiągnięcia w wybranych dyscyplinach nauki: chemicy - średnia wieku 28 lat, elektronicy - 29 lat, matematycy - 34 lata, humaniści - 47 lat, filozofowie - 48 lat. W przypadku twórczości artystycznej średnie wieku według Torrance'a wynoszą: dla baletu - 23 lata, dla twórczości muzycznej - 32 lata, dla poezji lirycznej - 35 lat, dla malarstwa - 37 lat, dla rzeźby - 39 lat, dla prozy - 44 lata.

Nauczyciele powinni przynajmniej orientować się, jakie zachowania dzieci są oznaką uzdolnień. Listy takich zachowań z pewnością mogą być pomocne, ale też nie należy "podchodzić" do nich bezkrytycznie i traktować jako "wyroczni" - muszą być uzupełniane innymi materiałami, a zwłaszcza badaniami specjalistycznymi, które leżą w kompetencji psychologa. Dziecko uzdolnione jest "inne", co można stwierdzić już na podstawie wstępnej obserwacji. Prawidłowości rozwojowe dziecka uzdolnionego można przedstawić w postaci ogólnej charakterystyki, ale należy mieć na uwadze fakt, że pewne kryteria diagnostyczne w wypadku jednych dzieci się sprawdzają, natomiast w wypadku innych - nie.

Ogólna charakterystyka dziecka uzdolnionego

Sfera intelektualna

Dziecko uzdolnione zadaje mnóstwo pytań, przy czym cechą charakterystyczną tych pytań jest ich jakość (pytania "abstrakcyjne" pojawiają się bardzo wcześnie, np. u 2-latka na poziomie 4-latka, a u 8-latka na poziomie 15-latka). Potrafi być zawzięte w pogoni za wiedzą i szybciej niż rówieśnicy wychwytuje to, "co istotne", a interesuje się raczej tym, co niezwykle i niekonwencjonalne. Gdy ma do wyboru odpoczynek na podwórku czy lekturę interesującej książki, bez wahania wybierze książkę, bowiem w czysto intelektualnych dążeniach znajduje zarówno przyjemność, jak i wyzwanie. Dziecko uzdolnione zagłębia się w szczególnie interesujące go zagadnienia tak szybko, że wręcz nie wiadomo, kiedy opanowuje terminologię danej dziedziny i zaczyna się nią w sposób efektywny posługiwać. W podjętej pracy wykazuje taką koncentrację na zadaniu i ciekawość, że zapomina o innych "rzeczach", np. o jedzeniu czy przerwie. Zwykle też wcześnie (przed 2 r. ż.) zaczyna mówić i posługiwać się całymi zdaniami oraz wyszukany słownictwem. Wcześniej niż rówieśnicy zaczyna jednocześnie czytać ze zrozumieniem oraz pisać. Dziecko uzdolnione uczy się chętnie, szybko i efektywnie, ale woli pracować samodzielnie, według własnego

planu. Poza tym szybko się nudzi, jeśli musi uczyć się "czegoś" długo, a szczególnie szybko się nudzi przy powtarzaniu dobrze opanowanego materiału. Warto uzmysłwić sobie, że wykonanie kolejnych dwudziestu ćwiczeń na pisemne dzielenie, dlatego że jest w tym dzieleniu dobre, dziecko uzdolnione będzie traktowało jako karę za swoje zdolności. Natomiast chętnie rozwiąże trudne zadanie z treścią, w którym będzie mogło zastosować swoje tak doskonale opanowane umiejętności. Oczywiście, największe zainteresowanie wzbudza u dziecka materiał nowy. Swoistą cechą dziecka uzdolnionego jest ciągłe niezadowolenie ze swoich osiągnięć, ogromna ambicja, perfekcjonizm, ale też zajmowanie się jednocześnie dwoma rzeczami naraz, co (paradoksalnie) nie wpływa na obniżenie poziomu jego koncentracji na zadaniach i efektywności ich wykonania. Nauczyciele mogą zauważyć, że takie dziecko notorycznie nie uważa i kręci się w czasie lekcji - czyli nudzi się, ale nie mogą zapominać, że pomimo to doskonale śledzi przebieg lekcji.

Osobowość

Dziecko uzdolnione wykazuje głęboką wrażliwość na cudze i własne uczucia, niesprawiedliwość i nieszczęścia oraz dużo czasu spędza na marzeniach (posiada wyobraźniowego przyjaciela, z którym rozmawia), co może być błędnie interpretowane jako nieobecność myślową i niepokojące (rozmowy z samym sobą). Jest bardzo wrażliwe na krytykę, nie przyjmuje uwag (nawet uzasadnionych), ma silną potrzebę osiągnięć i jest żądne pochwał, a przy tym nie umie (na początku) radzić sobie z niepowodzeniem. Są też dzieci, które mogą być całkowicie samowystarczalne i niezależne - stąd nie przejmują się tym, co inni o nich sądzą. Jednak pod adresem również takich dzieci jakakolwiek krytyka powinna być przemyślana i konstruktywna.

Dziecko uzdolnione ma niezwykle poczucie humoru - tak zwane subtelne wyczucie ironii i lekki "czarny" humor. Nieformalną metodą rozpoznawania dzieci jest rzucenie jakiegoś niezbyt jasnego lub ironicznego zdania i obserwacja, kto zaczyna się śmiać lub znacząco uśmiechać. Ten ironiczny humor czasami nie działa na dorosłych i może być odbierany jako przejaw arogancji.

Biorąc pod uwagę cechy osobowości, możemy wyróżnić dzieci niedojrzałe emocjonalnie oraz dojrzałe emocjonalnie. W grupie niedojrzałych znajdować się mogą tak zwane dzieci "nadpobudliwe psychoruchowo", a więc niecierpliwe, nadmiernie ruchliwe, skłonne do natychmiastowych zmian nastroju od euforii do depresji. W kontaktach z innymi przejawiają agresję, dominację, są przekorne i często popadają w konflikty, stąd nie są na ogół lubiane przez rówieśników. W grupie dzieci niedojrzałych emocjonalnie są też dzieci "ogólnie zahamowane" -

łękliwe i przesadnie nieśmiałe. Cechuje je skłonność do izolacji lub uległości w stosunku do nauczycieli i grupy rówieśniczej. Dzieci zahamowane prawie nie mają kolegów, a rówieśnicy często nie dostrzegają ich obecności - to dzieci "nie rzucające się w oczy". Samoocena dzieci niedojrzałych emocjonalnie jest zazwyczaj nieadekwatna - mają poczucie niższości, nie wierzą we własne siły i zdolności, dlatego też unikają działań, a ich motywacja działaniowa jest lękowa. Małą pewność siebie kompensują marzeniami oraz czasami kamuflują postawą "buntownika". Z kolei dzieci dojrzałe emocjonalnie są zrównoważone, umiarkowanie aktywne psychoruchowo, zwykle mają adekwatne poczucie własnej wartości i samoocenę, potrafią trafnie przewidywać własne sukcesy i porażki. Łatwo nawiązują kontakty społeczne z nauczycielami i kolegami, a ich silna potrzeba dominacji idzie w parze z dużą umiejętnością współpracy, dlatego też są zwykle lubiane przez rówieśników.

Funkcjonowanie społeczne

Dziecko uzdolnione świetnie odnajduje się w starszym towarzystwie i woli bawić się z dziećmi starszymi oraz dorosłymi. Zabawy na poziomie rówieśników są dla niego prymitywnie proste i mało ambitne. Dziecko uzdolnione zwykle wcześniej wykazuje zdolności przywódcze (skłonności dominatywne) i cieszy się mniejszą popularnością w kręgu rówieśników z piaskownicy, ale nie jest to regułą i zmienia się wraz z wiekiem. Z kolei okres dorastania przechodzi ciężiej od nastolatków - jest bardzo krytyczne w stosunku do siebie i obniża się jego ciekawość i aktywność poznawcza, co znajduje odzwierciedlenie w zaskakująco niskich wynikach nauczania. Dziecko uzdolnione posiada wysoką wrażliwość moralną i jest idealistą z dużym poczuciem sprawiedliwości, a przy tym potrafi bronić "ważnych spraw" w sposób bardzo przekonujący, nie dbając przy tym o opinię otoczenia.

Nauczyciel a uczeń uzdolniony

Każdy nauczyciel wybierając metody pracy z uczniami określa swój styl pracy. Może korzystać z metod opartych na teorii uczenia się behawioralnego i metod wywodzących się z psychologii humanistycznej. Te podejścia stanowią dwa przeciwstawne krańce postępowania nauczycielskiego. W podejściu behawioralnym duże znaczenie mają wzmocnienia pozytywne oraz stosowanie kar, które (jak wynika z wielu przeprowadzonych badań) okazują się mało skuteczne, ponieważ prowadzą do lęku, niechęci i budują ślepe posłuszeństwo. **W podejściu humanistycznym przyjmuje się założenie, że każdy człowiek posiada coś w sobie, co definiuje go jako jednostkę zdolną do rozwoju pozytywnych cech, ale jednocześnie potrzebującą odpowiednich warunków do pełnego rozwoju.** Każdy nauczyciel musi znaleźć "swoje miejsce" między tymi krańcami, między

dyrektywnością w uczeniu i niedyrektywnością, odpowiedzieć sobie na pytanie, w jakim zakresie, w stosunku do jakich uczniów, w jakim kontekście w swoim postępowaniu zbliża się do jednego lub drugiego krańca. Aby określić własny styl pracy, nauczyciel powinien rozpocząć od diagnozy tzw. ukrytego programu, który wpływa na proces nauczania i wychowania dzieci. Dotyczy on postaw wobec nauczania (Co jest według mnie ważniejsze - "przelewanie" wiedzy czy jej przetwarzanie?), postaw wobec uczniów (Czy moi uczniowie są kompetentni i czy zależy mi na ich sukcesie?) i postaw wobec siebie samego (Czy akceptuję siebie jako człowieka i czy mam poczucie kompetencji w swojej pracy? Czy dzielę się odpowiedzialnością z uczniami za ich uczenie się?). Kolejnym etapem jest rozpoznanie "pola działania". To, inaczej mówiąc, diagnoza dotycząca możliwości ucznia, jego "mocnych" i "słabych" stron, tego, co zostało zrobione, w jaki sposób została zaprzęgnięta aktywność ucznia w jego rozwój oraz rozpoznanie, czy rodzina dziecka jest stymulująca, wspierająca, pozytywna, czy negatywna. Powodzenie nauczyciela w pracy nad pobudzaniem aktywności poznawczej i twórczej ucznia zależy przede wszystkim od pełnej akceptacji dziecka jako osoby i dobrej znajomości jego potrzeb, zainteresowań, zdolności. Warto dodać, że pełna akceptacja nie oznacza bezwarunkowej akceptacji wszystkich zachowań dziecka. Należy krytykować konkretne zachowanie, ale nie można tego czynić w kategoriach ogólnych ocen (np. jesteś leniwy), ponieważ negatywne informacje o charakterze ogólnym wpływają na obniżenie poczucia własnej wartości, odbierane są jako atak na poczucie godności ocenianej jednostki. Ujmując metaforycznie rolę nauczyciela w pracy z uczniem uzdolnionym można powiedzieć tak: to aktor, który dobrze wykonuje swoją rolę, ale jeśli zna tekst tej roli, jest uważny na sposób odgrywania ról przez innych aktorów w danej sztuce i jest też uważny na oczekiwania widowni, która obserwuje cały spektakl. Poza tym niezbędne jest kształtowanie w sobie umiejętności działania refleksyjnego, tzn. ciągłego obserwowania i analizowania skutków własnych zachowań, by jak najefektywniej wypełnić misję stymulowania rozwoju dziecka uzdolnionego. A istotę tej misji trafnie oddaje poniższa opowieść.

"Pewien człowiek odwiedził mistrza, chcąc zostać jego uczniem. W rozmowie mistrz mu powiedział:

K - Możesz ze mną zamieszkać, ale nie staraj się za mną iść.

K - Za kim więc mam iść?

K - Za nikim. W dniu, w którym pójdziesz za kimś, przestaniesz iść za prawdą i być sobą."

Człowiek uzdolniony, szczególnie młody, aby efektywnie zaistnieć musi przeobrazić się z "larwy w motyla". Tę szansę dają mu szczególnie nauczyciele, którzy dbają też o to, żeby na "wiele rzeczy" nie było za późno.

Bibliografia:

Biblioteczka reformy, MEN o uczniu zdolnym, Warszawa 1999.

Eby J., Smutny J., *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1998.

Lewis G., *Jak wychowywać utalentowane dziecko*, Poznań 1998.

Partyka M., *Zdolni, utalentowani, twórczy*, Warszawa 1999.

Partyka M. (red.), *Modele opieki nad dzieckiem zdolnym*, Warszawa 2000.

Popek S., *Człowiek - jednostka twórcza*, UMCS, Lublin 2001.

Rylke H., *W zgodzie z sobą i uczniem*, Warszawa 1993.

Tyszkowa M., *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*, Warszawa 1990.